

J. BANGA, *Geschiedenis van de Geneeskunde en van hare beoefening in Nederland voor en na de stichting der Hoogeschool te Leiden tot aan den dood van BOERHAAVE; uit de bronnen toegelicht.* Leeuwarden, EEKHOFF. 1868. II Dln. 8°.

Meer dan eens is er aangetoond, hoe ten onregte eene geschiedenis van de geneeskundige wetenschap, van hare toepassing op den zieken mensch en op de menschelijke maatschappij, van hare beoefenaren in ons Nederland, een vrome wensch is. Reeds eenige jaren geleden schreef het *Genootschap ter bevordering der Genees- en Heelkunde* eene prijsvraag uit, die althans eenigermate in deze leemte van onze Nederlandsche letterkunde zoude voorzien. Tot op heden is die vraag niet beantwoord geworden. Zeker niet omdat die enkelen in ons land, die in dit onderwerp groot belang stellen, geen lust tot antwoorden hadden, maar zeker omdat zij van den omvang van het gevraagde al te zeer bewust, wel wisten dat jaren verzamels, onderzoek in vele archieven en napluizen van onuitgegeven bescheiden noodig waren om een, was het ook nog maar betrekkelijk volledig antwoord te kunnen geven. En bovendien voor alles moest men in het bezit zijn van eene tamelijke volledige litteratuur van dit onderwerp, als het object dat het onderzoek behoorde te beheerschen en te leiden.

De *Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst* had reeds dadelijk bij hare oprigting eene Commissie voor de *Geschiedenis der Geneeskunde in Nederland* in het leven geroepen. Die Commissie voelde aldra, nadat zij eenige stukken in het licht gegeven had, dat zij, ja stuksgewijze hier en daar eenig belangrijk punt of gedeelte van hare taak konde toelichten, maar dat hier voor het geheel de hoofdzaak ontbrak, namelijk de noodige litteratuur. Het denkbeeld om de boekerij der Maatschappij een bepaald Nederlandsch karakter te geven werd toen rijp en Art. 85 der Wet in dien geest gewijzigd. Tien jaren zijn er nu bijkans heengegaan sinds dit besluit genomen en in uitvoering gebracht werd. Met al de kracht en den lust van hen, dien dit werd toevertrouwd, werden overal de voortbrengselen der Nederlandsche geneeskundige pers, in den vreemde niet het minst, opgespoord en verkregen. En niettegenstaande deze boekerij reeds 5000 werken telt, mag zij op verre na nog niet volledig heeten en den toekomstigen geschiedschrijver een volledig materiaal aanbieden. Daar zal nog jaren verzamels voor noodig zijn. Een bewijs voor hetgeen dáár gezegd is, bewijst het werk, dat voor mij ligt, in ruime mate. De schrijver, wien het boven, duizende gegund was, den vrijen tijd van een welbesteed en langdurig leven aan een kennelijk met voorliefde gekweekt punt van onderzoek te wijden, mogt op 82jarigen leeftijd de resultaten van dit onderzoek in het licht geven. Eene nadere beschouwing van die resultaten zal ons doen zien, dat ook deze veeljarige studie het onderwerp niet heeft uitgeput en menige leemte heeft gelaten, omdat den schrijver niet de noodige litteratuur ten dienste stond.

En trots die leemten, ik haast mij dit nu reeds te zeggen, heeft de achtingswaardige schrijver een hoogst belangrijk werk gegeven, dat voor menigeen een schat van wetenswaardige bijzonderheden bevat en dat door een ieder met belangstelling gelezen zal worden, vooral ook omdat het vloeiend en onderhoudend geschreven is, hier en daar zelfs in een voortreffelijken stijl, in waarlijk heerlijk proza, dat ons levendig den

helderen en krachtigen schrijftrant van een ander Nederlandsch geneeskundig geschiedschrijver herinnerde, aan het *Anthropologisch onderzoek* van PRUYS VAN DER HOEVEN.

Reeds dadelijk valt ons op, bij het overzien van den inhoud, dat de schrijver alles wat niet bepaald Noord-Nederlandsch was, buiten den kring zijner beschouwingen sloot. Ik meen ten onregte, omdat toch niets een volk zoo zeer kenmerkt als zijne taal. De taal is gansch het volk. In de XVIde, XVIIde en XVIIIde eeuw zijn in het Nederduitsch, al is het ook wat niet Vlaamsch dialect, eene menigte geneeskundige werken in Brabant en Vlaanderen uitgegeven. Zelfs in meer Zuidelijke streken van het tegenwoordig België, in Yperen, leefde nog vroeger Mr. JOHANNES YPERMAN, wiens chirurgie en medicijnen eveneens in het Nederduitsch zijn geschreven, en bezit de boekerij der *Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst* een HS. eener Nederduitsche vertaling van de *Chirurgia Magna* van LANFRANC, in de XVde eeuw vervaardigd. Kennelijk heeft eene voorliefde voor den Noord-Nederlander en nog meer bepaald voor den Frieschen stam des schrijvers pen bestuurd, welke voorliefde zeker ook hem er toe bragt J. B. VAN HELMONT als een navolger van PARACELsus (blz. 9 en 17) te verklaren en dien schrijver geheel scheef te beoordeelen. Het leven van VAN HELMONT en de beoordeeling zijner werken van SPIESS (1840), van VON ROMMELAERE (1868) en MANDON (1868), zouden hem billijker in zijn oordeel doen zijn.

Eene tweede algemeene opmerking is, dat de schrijver bijna nergens gewag maakt van de voortbrengselen van hen, die in onzen tijd bijdragen leverden tot de *Geschiedenis der Geneeskunde in Nederland*. Die zelfgenoegzaamheid, ik weet het niet anders te noemen, — want men kan toch niet veronderstellen, dat iemand, die een onderwerp jaren lang met voorliefde bestudeert, geen kennis zou nemen van wat zijn tijdgenooten hebben voortgebracht op zijn gebied; — die zelfgenoegzaamheid heeft den schrijver hier en daar zeer gebrekkig doen blijven, omdat hij o. a. niet wist dat hem veel, zeer veel, wat hem ontbrak, ten dienste stond in de boekerij onzer Maatschappij.

Ik heb hier en daar eenige aantekeningen gemaakt om den schrijver te bewijzen, dat mijne aanmerkingen niet ongegrond zijn. Alles kan ik hier niet mededeelen, daarvoor is de ruimte, mij gegund, te bekrompen. Op blz. 70 en 71 spreekt schrijver over het *Veldtboeck* van SCHEELHANS, waarvan hij de Hollandsche vertaling van J. PAULUS PHRISIUS, in 1651 uitgekomen, schijnt te bezitten; die vertaling was reeds in 1622 te Amsterdam uitgekomen en de schrijver denkt dat zij nog vroeger moet zijn gedrukt. Inderdaad bezit de reeds meergemelde boekerij der Maatschappij deze vertaling van dit *Veldtboeck*, in 1593 te Amsterdam bij CORNELIS CLAESZ uitgekomen. Volgens den titel zoude ik zeggen, dat de vertaler heette JAN PAUWELSZ. en dat PHRISIUS, dat op dien titel cursijf en niet zoo als de andere namen kapitaal gedrukt is, door hem als bijvoegelijk naamwoord er bijgevoegd is. — Bij JASON PRATENSIS (blz. 32) wordt niet gemeld, dat hij ook zeer sterk de hand schijnt gehad te hebben in de uitgaven der bekende *Roozegaerden*, die gedurende eenige eeuwen het voornaamste leerboek onzer Vroedvrouwen geweest zijn. Bij den bekenden zin van den schrijver, van niets te kennen wat door anderen is geschreven, kan ik hem niet kwalijk nemen, dat hij van het degelijk opstel van Dr. BROERS over de *Roozegaerden* in het *Tijdschrift* der Maatschappij (1864) geen notitie heeft genomen; maar als verzamelaar en kenner onzer oude Nederlandsche Geneeskunde had hij de *Roozegaerden* moeten kennen en dan reeds ook uit den titel kunnen zien dat zij is „vermeerdert — ooc wt JASON à PRATIS, die een dat alder costelyeste tractaat in latyn heeft bescreuen vander vroevrouwen consten.” De andere werkjes van à PRATIS, *De uteris* (1524). *De pariente et partu* (1527) en *De tuenda sanitate* (1538) had hij uit eigen aanschouwing kunnen zien en niet alléén op HALLER's

gezag behoeven af te gaan, die op verre na niet alles zelf heeft gelezen wat hij aanhaalt. — Bij LEVINUS LEMNIUS worden de titels zijner verschillende werken verkeerd opgegeven, als ook de jaren hunner uitgaven. Zoo moet men op blz. 55, noot (2), lezen: *Occulta naturae miracula varia rerum documenta*. Antverpiae 1564 [niet *Coloniae* 1501, toen was LEMNIUS nog niet geboren; voor de uitgave (eerste druk) 1564 staat zijn portret: *aetatis suae anno 60*, de oudste Keulsche uitgave is 1573]. De termino vitae liber, is in 1638, niet 1639, uitgegeven. Zoo ook op blz. 57, noot 35, moet men, in stede van den daar voorkomenden titel, lezen: *Similitudinum et parabolarum quae in Bibliis ex herbis atque arboribus desumantur dilucida explicatio etc.* Antv. 1569. Van BERNARD DESSENIUS CRONENBURG kon de schrijver twee werken geraadpleegd hebben: *Medicinae Veteris ac rationalis defensio*, Coloniae 1573, en *de Compositione medicamentorum, hodierno aevo apud pharmacopolas passim exstantium etc.* Francofurti 1555. Hetzelfde geldt van BOUDEWIJN RONSS; de Catalogus der bibliotheek van de Maatschappij had hem de voornaamste schriften van dezen Goudschen Geneesheer kunnen doen kennen. Op blz. 91 las ik, dat de *Opera omnia* van FOREEST het eerst te Rouaan in 1653 uitgekomen zijn, dit moet zijn: Francofurti 1623 of eigenlijk 1609—1614, in 4 partes. Hier ter plaatse moet nog gezegd worden, dat het artikel PETRUS FORESTUS *con amore* en goed geschreven is en der lezing zeer waard is. — Waarom of de schrijver CORNELIS GEMMA, en dat nog wel een Fries, die te Brussel woonde, niet genoemd heeft, begrijp ik niet. Zijne *Cosmocritices de naturae divinis characterismis* verdient waarlijk wel eenige bespreking! — Bij H. à BRA, blz. 146, in noot 1, moet nog voorkomen: A. SNEEBERGH, *Catalogus medicamentorum simplicium etc.*, recognitus opera et studio H. à BRA. Leovardiae 1616. — J. STARTER, *Medicamentorum simplicium et facile parabilium ad icterum, Hydropem Catalogus*. L. B. 1597. *Medicamentorum simplicium etc. ad calculum enumeratio*. Franequerae 1591. — Met à BRA sluit het tijdvak vóór de stichting der Leidsche Hoogeschool, waarbij o. a. niets gezegd wordt van VOLCKER KOYTER, een geboren Noord-Nederlander en wiens werken toch niet zoo zeldzaam voorkomen! — Met eenige algemeene opmerkingen over de Medici enz. besluit de schrijver dit eerste gedeelte, waarin wij enkelen ongaarne vermisten. — Een van de eersten van de daarop volgende afdeelingen is de zeer goede en heldere karakterschets van J. HEURNIUS en een goed denkbeeld van diens geschriften. Voor een geschiedkundige vind ik wel wat vreemd PAULUS van Aegina een slaafsche navolger van GALENUS te zien noemen — Bij CAREL BATTUS is onze schrijver echter geheel in de war (blz. 213 sq.). Het *Medicynboeck* van CHR WIRTSUNG is een geheel ander werk dan het *Handboeck der Chirurgyen* van BATTUS en dit laatste is geen tweede druk van het eerste. Dit handboek zag het eerst in 1590 het licht te Dordrecht bij JAN CANIN, werd herhaaldelijk op nieuw uitgegeven (1595, 1620, 1634) en is een oorspronkelijk werk. De Hollandsche vertaling van het *Medicynboeck* zag het eerst het licht in 1589, niet 1593, zoo als Dr. BANGA zegt, werd herhaaldelijk herdrukt tot in 1627 toe. De *Francoysche Chirurgie* van J. (niet s.) GUILLEMEAU is ook herdrukt in 1606 en op nieuw uitgegeven in 1666. In 1592 gaf BATTUS het eerst de vertaling van de werken van PARÉ, niet in 1604, herdrukt werd die vertaling in 1615, 1636, 1649, 1655. Het *Secreetboeck, waarin vele diverse Secreten ende heerlicke Consten*, is niet in 1656 (toen de schrijver reeds lang overleden was), maar in 1609, te Dordrecht bij J. WATERS uitgegeven, de editie 1656 is een herdruk. BATTUS schijnt, volgens GENET (*Gesch. d. Aerzte. u. s. w. zu Hamburg, 1868*) omstreeks 1560 in Hamburg gepraktiseerd te hebben. — Bij FRED. V. D. MYE, de geneeskundige beschrijver van het beleg van Breda (blz. 216), is vergeten zijn werk: *De methodo curandi vulnera scloporum*. Bruxellis. s. a. Hij noemt zich daar: *Pracidiis*

Bredani, medicus regius. Dit boek verdient daarom wel aangehaald te worden, omdat de schrijver het gevoelen van nog velen zijner tijdgenooten, dat geschoten wonden vergiftigd waren, tegenspreekt. — Bij OTTO HEURNIUS wil ik even aanstippen, dat het klinisch onderwijs te Utrecht door WILLEM VAN STRATEN eerder werd gegeven dan te Leiden, waar men het, zeker uit vrees voor concurrentie, ook eerst daarna invoerde. — Over het algemeen kan ik niet nalaten mijne verwondering te kennen te geven, dat de *Geschiedenis van het Geneeskundig Onderwijs aan de Leidsche Hoogeschool* door Prof. G. C. B. SURINGAR gegeven, door den schrijver ongebruikt gelaten is. Vele kleinere en grootere misstellingen had hij dan niet begaan. — Van NICOLAAS FONTANUS kende de schrijver vele zijner werkjes niet, zijn Syntagma de morbis mulierum, zijne Commentarius in SEBAST. AUSTRUM de puerorum morbis, op een tijdstip, dat èn vrouwenziekten èn kinderziekten zoo zeer werden verwaarloosd, hadden, behalve zijne andere geschriften, den schrijver een beteren dunk van FONTEIN moeten geven, vooral wanneer men hem in den lijst van zijnen leeftijd beschouwt.

Onze schrijver begaat, even als de meeste schrijvers, op blz. 318, waar hij over JACOBUS DE BACK spreekt, eene groote ondankbaarheid. Door bijna allen toch wordt diens *Diss. de corde* etc., in 1648 (1618 is zeker eene drukfout) uitgekomen, niet naar waarde beoordeeld. Na de brieven van DE WALE is het werkje van DE BACK zeker het eerste dat de leer van den bloedsomloop verdedigde, en het dogma der Spiritus van GALENUS (niet naar SYLVIUS, zoo als de Heer BANGA zegt, SYLVIUS volgde hierin, even als al zijne tijdgenooten, eenvoudig GALENUS) omverwierp en eene leer der zenuwfunctie ontwierp, bijna heden ten dage nog geldig. DE BACK bewees voorts nog vóór HOOKE (1664), SWAMMERDAM (1667) en LOWER (1669), dat in de longen het bloed met lucht wordt vermengd en dat in het hart het bloed noch verandert, noch eenige verbetering ondergaat, en dat in het hart niets van ingeschapen warmte bestond, maar dat zijn eenigste functie was te werken als een pompwerk om het bloed door het ligchaam te stuwen. Dit alles was in 1648 groote nieuwigheid en een stout bestaan. Het boekje is dan ook herhaardelijk herdrukt, hetgeen trouwens de Heer BANGA ook wel schijnt te weten, daar hij zelf zegt, dat het boekje groot opzien maakte.

Op blz. 367 wordt van DE COCK VAN KERKWIJK gesproken, die in 1677 het Hoogleeraarsambt te 's Hertogenbosch zoude hebben aanvaard. In zijn *Pest-basiliscus*, in 1668 uitgekomen, noemt de man zich reeds: „Professor medicinae in de stad en Illustreschool te 's Hertogenbosch.” En al mag ik met den Heer BANGA dit boek een „ellendig rijmwerk” noemen, dan mag men toch niet voorbijzien hoe hij in zijn *Ontmaskerde Pestmom*, achter den *Basiliscus* gedrukt, met feiten door hem zelven waargenomen, duidelijk aantoonde dat de pest niet besmettelijk was, eene leer, die heden ten dage door velen, die de pest in het Oosten waargenomen hebben, ook nu nog verdedigd wordt. Blijkbaar heeft de Heer BANGA die boekjes niet gezien.

Bij HENDERIKUS DE ROY hadden wij gaarne eene meerdere uiteenzetting van den invloed van CARTESIUS op het onderwijs hier te lande gezien, vooral omdat die invloed zich langen tijd staande hield en tot veel getwist en haat, ook bij leeken en bij het aanstellen van Hoogleeraren, aanleiding gaf. Dezelfde DE ROY liet ook op den 10den Junij 1640 te Utrecht door zijn leerling JOANNIS HAYMANNUS eene Disputatio pro sanguinis circulatione houden, dus tegelijkertijd als DE WALE, door DRAKE. Beide Disput. zal men in de „*Recentiorum disceptationes de motu cordis, sanguinis et chyli in animalibus*. L. B. 1647” vinden.

Na de belangrijke levensschets van LODEWIJK DE BILS van Dr. FOKKER, kan men met hetgeen de Heer BANGA op blz. 440 en volg. van DE BILS zegt, geen vrede heb-

ben. De geheele Bilsiaansche geschiedenis is hier zeer gebrekkig medegedeeld.

Ik moet ten opzichte van des schrijvers beoordeeling van SYLVIVS en zijne leer herhalen wat ik reeds meer gezegd heb, dat men SYLVIVS in velerlei opzichten al te uitsluitend chemiatricus gehouden heeft. Dat noch PARACELSUS, noch HELMOND eenigen invloed daarop gehad hebben, geloof ik met G. A. SPIESS. De zoogenaamde chemische denkbeelden van SYLVIVS verschilden geheel en al. En hier moet ik al weder bejammeren, dat de schrijver noch G. A. SPIESS: het leven van V. HELMOND, noch het leven van SYLVIVS door Prof. SURINGAR (zie dit *Tijdschrift* 1863) schijnt gekend te hebben. SYLVIVS is bij hem te weinig als anatoom beschouwd, en in zijne beteekenis als Klinicus wel wat te eenzijdig. Het zag er toch in die dagen met het klinisch onderrigt niet zoo voortreffelijk uit en het kon niet anders of een man als SYLVIVS, welbespraakt en wetenschappelijk in succum et sanguinem, moest op de jeugdige gemoederen veel indruk maken en zich een gansche schare aanhangers verwerven.

Bij GRUIWARDT (blz. 504) teeken ik aan, dat het *Examen der Chirurgie* van HERLS reeds in 1648 voor de 5de maal herdrukt werd, en nog in 1723 kwam er eene nieuwe uitgaaf in het licht. Dit boekje van HERLS was dus bijna 100 jaren een geliefkoosd repertorium voor aanstaande Scheepsartsen. — Van A. EVERARDTS (blz. 504) bestaat een interessant werkje: *Lux e tenebris affulsa ex viscerum monstrosi partus enucleatione*. Med. 1663, 12°., door Dr. BANGA niet aangehaald. VAN DER VOORDE'S *Fakkelt* (blz. 508) werd niet in 1668, maar wel in 1664 bij FRANÇOIS KROON voor het eerst uitgegeven. Het *Zeecompas* schijnt ook van VAN VOORDE te zijn. Deze boekjes en andere van dezelfde soort, als: VROLINGS, *De Matroosen gesontheit* (1645), VERBRUGGE, *Nieuw hervormd Examen*, KOUWENBURG'S *Zee-Chirurgie of Matrozen troost* en tutti quanti, bewijzen hoeveel aftrek dergelijke boeken hadden, of dienden zij misschien ook wel om den scheepsgezagvoerder te helpen, wanneer geen geneeskundige aan boord was? Dat RUYSCH (blz. 514) niet te Franeker, maar zeer zeker te Leiden is gepromoveerd, heeft Prof. SURINGAR voldoende bewezen. — Op blz. 517 teeken ik, als teeken des tijds, even aan, dat RUYSCH zijne openbare ontleedkundige lessen geregeld in de *Amsterdamsche Courant* aankondigde. Ik geloof dat men entrée betalen moest. — De Amsterdamsche Stadsboekerij bezit een zoogenaamd *Album amicorum* van RUYSCH, waarin vele zeer merkwaardige personen hunne hooge ingenomenheid met het Kabinet van RUYSCH en het werk zijner dochter RACHEL betuigden. — Bij de zeer goede beschrijving van RUYSCH'S leven en werken, heb ik zeer gemist de zeer bekende *Geschiedenis van het afhalen eener doode vrugt*, te Amsterdam in 1677, waardoor een aantal brochures (de boekerij der Maatschappij bezit er 48) in het licht kwamen, die zeer kenschetsend voor hun tijd zijn. — Bij de Oratio van DRELINCOURT, *Libitinae Tropaea*, die BANGA zoo teregt „de zonderlingste redevoering, die mogelijk ooit aan eene der Nederlandsche Hoogescholen door een Hoogleeraar in de Geneeskunde is uitgesproken,” noemt, wil ik nog bijvoegen, dat die Oratie herhaaldelijk is herdrukt, in 1689 kwam nog een Editio tertia en eene Fransche vertaling uit. — OVERKAMP'S voornaam was HEYDENTRIJCK, en niet HEIDENRICH, en hij was wel degelijk Med. Dr. te Harlingen, althans zoo noemt hij zich op den titel van zijn *Nieuw gebouw der Chirurgie*, in 1682 uitgekomen. Dr. BANGA, die zijne verschillende werken niet kent, oordeelt wat al te slecht over den man. Zijne werken zijn herhaaldelijk in het Duitsch vertaald. De Bibliographie van OVERKAMP bij BANGA is dan ook zeer gebrekkig. Dit geldt ook van JANSSONIUS (blz. 639) *Korte en bondige Verhandeling*, die herhaaldelijk herdrukt is, in 1685, 1688, 1695, 1699, 1706.

Bij HENDRIK VAN DEVENTER moet ik eenigzins langer stilstaan, en ga daarom eenige aanmerkingen en omissies van den schrijver, bij de Geneeskundigen beschreven, tusschen

blz. 679—736, als ook van minder gewigt, voorbij. Reeds spoedig na het verschijnen van het werk van Dr. BANGA schreef mij de Heer KIESTRA te Ee, die de groote verdiensten van VAN DEVENTER en vooral de levensgeschiedenis van VAN DEVENTER zoo helder heeft voorgesteld, eenige aanmerkingen omtrent datgene wat Dr. BANGA van dien beroemden Verloskundige had ter boek gesteld. De zaak verdient eenige meerdere uitvoerigheid, door den Heer KIESTRA zelf hier het woord te geven. Zoo vraagt de Heer KIESTRA: van waar weet Dr. BANGA dat „de ouders van VAN DEVENTER een talrijk gezin hadden”? Het studeren te Kiel en te Kopenhagen is zeer problematisch voor iemand, die geen Latijn verstaat en die welligt geen geld genoeg had om die Hoogescholen te bezoeken. Blz. 737 zegt Dr. BANGA, „want in 1713 schreef hij reeds 40 jaren de Verloskunde te hebben uitgeoefend.” Dit 1713 moet zijn 1719 (zie *Nader Vertoog*, achter *Manuale operatiën*, 4de druk 1765, blz. 473): „Deze twee gevallen (Dec. 1700, Oct. 1713),” zegt VAN DEVENTER, „zijn de allermoeijelijkste liggingen geweest, die mij ooit in mijn praktijk zijn voorgekomen, alhoewel ik de konst van vrouwen te verlossen al omtrent veertig jaren hebbe geoefent.” 1719 min 40 = 1679. Hij is dus niet, zoo als Dr. BANGA wil, in 1693, maar in 1679 met de Verloskunde begonnen. In VAN DEVENTER's Latijnsche vertaling van het *Nader Vertoog* (1719), als *pars secunda* van het *Novum lumen* in 1724 in het licht gegeven, heeft de vertaler de woorden, waarmede voorreden van het *Nader vertoog* begint: „het is nu omtrent 18 jaren geleden,” veranderd in: „Jam 22 circiter elapsi sunt anni” etc. De *Manuale operatiën* en de Latijnsche vertaling, onder den titel *Novum lumen* zijn in 1701 uitgegeven 1701 + 22 = 1723. De approbatie van de *pars secunda* is geteekend Aug. 1723. Het gebruik maken van deze *Latijnsche vertaling* van het *Nader vertoog* heeft Dr. BANGA verleid om te schrijven (blz. 740) „Ongeveer twee en twintig jaren later,” enz. In deze Latijnsche vertaling (Ed. sec. pag. 23 aangehaald door BANGA) vindt men bovenstaanden passus aldus vertaald: „Bini hi casus sunt omnium difficillimi, qui mihi unquam in praxi occurrerunt, licet artem obstetricam, jam quadraginta annis exercuerim.” Dit is geschreven in 1723—40, dus 1683, als het jaar van het begin der verloskundige praktijk van VAN DEVENTER. Van waar die verwarring? Het door VAN DEVENTER zelven geschreven *Nader vertoog* in 1719 uitgegeven, is door een ander in het Latijn vertaald, die de jaren in de *voorrede* wel heeft veranderd, maar *verder* de jaren *onveranderd* uit het *Nader vertoog*, heeft overgenomen in zijne Latijnsche vertaling. Dat VAN DEVENTER zich later naar Wieuwerd begaf (blz. 738), is niet denkelijk. Waar vandaan krijgt Dr. BANGA dan de twintig jaren, die VAN DEVENTER volgens zijn doctoraal diploma in Friesland heeft verkeerd? Dr. BANGA zegt zelf (blz. 739), dat hij tegen het einde van 1694 naar 's Gravenhage schijnt vertrokken te zijn. In 1675 zijn de Labadisten te Wieuwerd komen wonen. In 1681 (volgens F. SJOERDS en anderen) was VAN DEVENTER reeds sprekende broeder bij de Labadisten; waartoe zij niemand gewoon waren te benoemen dan na jaren lange beproeving. Was VAN DEVENTER in 1675 zoo beroemd in de Geneeskunde, dat ANNA MARIA SCHUURMAN hem vertrouwen of over hem schrijven moest?

De peesdoorsnijding, door Dr. BANGA (blz. 753) vermeld, is reeds door KIESTRA in het *Tijdschrift* der Maatschappij (1854, blz. 177 en 178) vermeld. Het was geen peesdoorsnijding, maar een doorsnijden van likteekenweefsel. — Op blz. 742: Het (bekken) kan scheef zijn. Zou hier niet *ovaal* moeten staan (*Man. Oper.* 1701 blz. 24). — „Bij ongewone of tegennatuurlijke liggingen van het kind, bij uitzakking van de navelstreng... moet men dadelijk na het scheuren der vliezen het kind keeren en bij de voeten afhalen. Het kind op het hoofd te keeren en zoo in het bekken te leiden acht hij onmogelijk en een vruchteloos werk. Altijd moet men de voeten zoeken en afleiden, hetwelk ook bij alle scheeve baarmoederliggingen, ofschoon zich

net hoofd mogt voordoen, de veiligste en spoedigste en minst pijnlijke wijze is." — Men leest echter in *Manuale Operatiën* (1701) blz. 234 "Eyndelyk soo de navelstreng alleen in de geboorte komt, sonder enig ander lidt, het beduyt gemeenlyk, dat het kind dwers in de lyfmoeder legt, en dat handen en voeten of ook wel de rug of den buyk sullen voorkomen, waarvan de vroedvrouw ook naarstig de tijd van het breken des waters moet in agt nemen, om alsdan aanstonts, eer het water geheel afgelopen is, de hand in te brengen om de ligging van het kind te onderzoeken, en overwegen of het raatsaam is, het hoofd in de geboorte te brengen, of het kind bij de voeten af te halen en dan moet hij doen hetgene veyligst en best mag zijn, want het is beter het kind bij de voeten af te halen, als lang te leggen talmen, om het hoofd in de geboorte te krijgen en dan eyndelyk genootsaackt te zijn de voeten te gaan zoeken."

Al dit aangehaalde bewijst wel dat VAN DEVENTER er anders over dacht, dan Dr. BANGA hem toedicht. — Verder op dezelfde blz. 745 lezen wij: "Is het tot aan de borst afgeleid, dan moet men *niet de armen afzonderlijk afhalen*, maar bij het hoofd vasten en gezamenlijk doen geboren worden." Dit is dan ook *Manuale Oper.* (1701) blz. 275 te lezen. Maar in 1713 was VAN DEVENTER reeds wijzer. *Manuale Oper.* (1714) blz. 436 zegt VAN DEVENTER: "en keerde het met de buyk en de borst na beneden; doe mede ik het avanceren tot aan de oxelen en bragt eerst *de regtar arm na buyten en daarna ook de linker* en doe volgde ook met weynig moeyten het hoofd." — Blz. 746; hij had toen reeds 22 jaren de konst uitgeoefend, "lees ongeveer 16 jaren," blz. 747; deed hij de verlossing met eene tang, die hij niet beschrijft." Dat met deze tang het geheele hoofd *niet* gevat werd, maar slechts een stuk van den doorgeboorden schedel (*Man. Oper.* 1734 blz. 465), maakt het duidelijk dat aan onze verloskundige forpseps niet gedacht moet worden. Op blz. 755 verklaart Dr. BANGA, dat hem de opdracht van VAN MOINICHEN, voor de Latijnsche vertaling van het *Novum lumen* (1701) vrij verdacht voorkomt. In VAN DEVENTER's doctoraal diploma (1694), door KIESTRA medegedeeld (*Tijdschrift* der Maatschappij 1853) staat: "unde et factum, ut ex voluntate Regia Hafniam evocatus, egregiam in Dania quoque opem attulerit laborantibus." Het is toch wel te denken, dat de Hoogleraren, dit wel niet zonder voldoende bewijs, door VAN DEVENTER hun geleverd, zullen geschreven hebben.

Na VAN DEVENTER wordt WIJER WILLEM MUYS en zijn vader JOANNES MUYS besproken. De Heer BANGA is ook hier niet naauwkeurig en volledig. JOANNES MUYS heeft niet alléén uitgegeven diens prima et secunda zijner praxis chirurgica rationalis (dat is de gansche titel, door BANGA vermeld). De zaak is deze: J. MUYS gaf van 1683—1685 stukjes uit, die, in een band gebonden, den titel dragen van *Praxis chirurgica rationalis seu observationes chirurgicae secundum solida verae Philosophiae fundamenta revolutae*. Decades V. L. B. 1683—1685 12°; daarop volgden nog XII decades, niet dien, zoo als BANGA zegt (blz. 762). Dit boek schijnt veel opgang gemaakt te hebben, reeds in 1681 werd het eerste en in 1699 het tweede in het Hollandsch vertaald uitgegeven, eene Duitsche vertaling zag te Berlijn in 1694 het licht, (der treu gesinnete Samariter) en in 1727 gaf men het te Napels nog eens weder in het Latijn uit, tegelijk met geschriften van ABRAHAM CYPRIANUS en YVO GAUKES. Een en ander kent de Heer BANGA zeker niet, zoo min als het werkelijk niet onbelangrijke werk van MUYS vernaamd: *Podalirius redivivus, s. dialogus inter Podalirium et Philiatrum in quo iuxta normam philosophiae solidioris multa medica-chirurgica illustrantur et examinantur*. L. B. 1686, 12°. Ook deze *Podalirius* is in het Duitsch vertaald (Berlijn 1694). Zoo is ook de bibliographie bij den zoon, w. w. MUYS niet naauwkeurig. De *investigatio faricae* etc. Diss I, kwam het eerst uit in 1728, werd herdrukt en verbeterd, misschien wel in 1741. De editio van 1751 is eene bloote boekverkoopers-spekulatie, het is in

alle deelen hetzelfde werk, met een nieuwen titel. Dit gebeurt trouwens in onzen leeftijd ook wel!

De daarop volgende biographiën van RAU, TITSINGH enz. zijn naauwkeuriger, vooral is TITSINGH zeer naar waarheid geschetst.

Met eene biographie van BOERHAAVE wordt dit werk gesloten. BOERHAAVE wordt hier vooral als medicus beoordeeld en toch meen ik dat BOERHAAVE als medicus verre beneden SYDENHAM en FR. HOFFMANN bijv. staat, maar dat BOERHAAVE's verdiensten als Natuurkundige en vooral als Scheikundige (altijd met het oog op den tijd waarin hij leefde) en als wetenschappelijk geleerde veel hooger moeten gerekend worden dan zijne geneeskundige kennis; in zijne geneeskundige waardeering door het publiek deden hem ook bijzaken zeer gelukkig zijn. Ook hierin zijn de tijden niet veranderd! Die BOERHAAVE in zijne gewone praktijk eens willen kennen, wil ik het consult met STOCKE in het *Tijdschrift* der Maatschappij (1854), door Dr. J. C. DE MAN medegedeeld, nog weer eens in het leven terug roepen. 1).

De Heer BANGA kende dit stukje blijkbaar niet. Maar dit is ook het hoofdgebrek van zijn werk, dat hij geen partij wist te trekken van wat andere tijdgenooten hadden verzameld en te boek gesteld. Daardoor bezit dit werk gapingen en wemelt het van onnaauwkeurigheden, die zoo gemakkelijk te vermijden geweest waren. Ik meen dit hier en daar te hebben aangetoond. Ik meende dit te moeten doen, omdat alligt menigeen zal meenen, dat door het werk van den Heer BANGA eene belangrijke leemte in onze literatuur voor goed is gevuld. Het werk is geen aaneengeschakeld geheel, het is noch eene biographie van alle erdienstelijke Nederlandsche medici, want er zijn er nog al vergeten (AMMON, HUWÉ, SCHLICHTING, VAN BISELINGEN, J. LOMMIUS, MARGGRAVE, enz. enz.), noch eene duidelijke voorstelling hoe de wetenschap hier geleerd en toegepast werd, hoe bijv. aan de verschillende inrigtingen van hooger onderwijs bij ons te lande geleerd werd en hoe men toen daar Geneesheer werd gemaakt, wat de Nederlanders deden om van de Geneeskunde in den gewonen gang der maatschappij partij te trekken, de toepassing der hygieine publica en der medicina politica, de verschillende keuren en de verschillende gildebrieven en keuren der chirurgijnsgilden, enz., en zoo vele andere zaken nog meer, die eindelijk na jaren lang zoeken en onbevooroordeeld naspeuren en verzamelen overal en bij allen ons eindelijk zullen geven eene geschiedenis der Geneeskunde in Nederland.

De Heer BANGA heeft hier en daar tot dat doel niet onbelangrijke bijdragen geleverd en daarvoor mag men hem dankbaar zijn. Moge het hem gegund worden nog te zien dat anderen zijn voetspoor met dezelfde liefde volgden.

A. H. ISRAËLS.

1) Sinds ik deze recensie schreef (Dec. 1869) is DAREMBERG's Geschiedenis der Geneeskunde uitgekomen. Ook DAREMBERG oordeelt over BOERHAAVE zooals ik, en trouwens zooals elk onpartijdige.